

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного права та міграційної політики

Міждисциплінарна курсова робота

на тему:

**ВИДИ ТА ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ
ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ**

Студентки 3 курсу МП-31 групи
Галузь знань 29 Міжнародні відносини
Спеціальність 293 Міжнародне право
Вітюнової Андріани Вікторівни

Керівник: завідувач кафедри
міжнародного права та міграційної
політики, кандидат юридичних наук,
доцент Жукорська Я. М.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ.....	5
1.1. Поняття відповідальності в міжнародному публічному праві.....	5
1.2. Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності.....	8
1.3. Підстави міжнародно-правової відповідальності.....	10
1.4. Обставини, що виключають міжнародну відповідальність.....	12
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ТА ФОРМИ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	17
2.1. Нематеріальна відповідальність в міжнародному праві.....	17
2.2. Матеріальна відповідальність в міжнародному праві.....	19
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	23
3.1. Відповідальність за правомірні дії.....	23
3.2. Норми <i>jus cogens</i> та зобов'язання <i>erga omnes</i>	25
ВИСНОВКИ.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33

ВСТУП

Актуальність теми: Глобалізація та збільшення міжнародних взаємодій роблять розуміння видів та форм відповідальності в міжнародному праві надзвичайно важливим. У світі, де економічні, соціальні та екологічні виклики не знають національних меж, здатність міжнародної системи реагувати на порушення, забезпечити справедливість та підтримувати міжнародний порядок стає вирішальною.

Інститут міжнародної відповідальності держав займає ключову роль у забезпеченні порядку на міжнародному рівні та підвищенні дієвості міжнародного права. Якщо держава не дотримується встановлених міжнародно-правових норм, це зазвичай призводить до певних юридичних наслідків, включаючи можливість застосування індивідуальних або колективних заходів примусу з боку інших держав. В сучасних міжнародних відносинах спостерігаються випадки, коли держави намагаються уникнути відповідальності за агресивні дії. Це питання залишається вельми актуальним і вимагає розробки та прийняття нових актів, які б усунули існуючі прогалини в регулюванні відповідальності держав.

Аналіз основних досліджень та наукових праць: На сьогоднішній день у доктрині міжнародного права існує незначна кількість нових комплексних досліджень даної проблематики. Питаннями відповідальності держав займалися значне коло правників, серед них можна назвати М.В. Буроменського, С.В. Саяпіна, О.В. Задорожнього, В.А. Василенко, В. В. Мицик та ін.

Метою міждисциплінарної курсової роботи є вивчення сутності поняття "відповідальність" у міжнародному праві, розуміння її основних характеристик, видів та форм.

Відповідно до мети визначимо такі **завдання:**

- розкриття концепції відповідальності в міжнародному праві;
- аналіз видів міжнародної відповідальності;

- дослідження форм міжнародної відповідальності;
- виявлення особливостей відповідальності в міжнародному праві.

Об'єкт дослідження - система норм, принципів та процедур, які регулюють відповідальність держав, міжнародних організацій та індивідів у міжнародних відносинах.

Предмет дослідження – міжнародна відповідальність, її види та форми.

Теоретичною основою дослідження є використання методу аналізу та синтезу, що дало загальне розуміння про відповідальність у міжнародному праві, історичні аспекти розвитку цього інституту та особливості.

Міждисциплінарна курсова робота складається з вступу, трьох розділів та висновків. У вступі обґрунтована актуальність обраної теми дослідження.

У першому розділі визначені теоретичні основи загальних положень про відповідальність у міжнародному публічному праві.

Другий розділ міждисциплінарної курсової роботи відображає результати аналізу видів та форм міжнародної відповідальності.

У третьому розділі роботи окреслено особливості міжнародно-правової відповідальності.

У висновках підведено до логічного завершення тему міждисциплінарної курсової роботи, оскільки, попередньо, у трьох розділах досліджувались питання загальних положень міжнародно-правової відповідальності, видів та форм, особливостей відповідальності в міжнародному праві.

Список використаних джерел складається з 24 одиниць.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

1.1. Поняття відповідальності в міжнародному публічному праві

Визначення відповідальності в міжнародному публічному праві відрізняється від звичного нам поняття "відповідальність". Якщо у звичайному розумінні це соціальний обов'язок відповідати за що-небудь, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою, під час виконання якого правопорушник зазнає примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать, то в міжнародному праві довгий час велися дискусії, оскільки, все таки, міжнародна відповідальність значно виходить за рамки національної.

Міжнародно-правову відповідальність можна описати як обов'язок суб'єкта міжнародного права взяти на себе певні негативні наслідки через завдану шкоду іншому суб'єкту міжнародного права, яка може виникнути як внаслідок порушення міжнародного права, так і внаслідок правомірної діяльності. Міжнародно-правова відповідальність має свою унікальну специфіку, вона не відповідає ні приватному, ні кримінальному праву, але представляє собою особливу форму публічно-правової відповідальності. У минулому вона була більш схожа на приватноправову, але це не виключало її публічно-правового характеру через особливості суб'єктів. Традиційна відповідальність була двосторонньою та базувалася на завданні шкоди. Статті про відповідальність ґрунтуються на концепції об'єктивної відповідальності, за якою відповідальність виникає при порушенні норми незалежно від вини або завдання конкретної шкоди. Ця концепція відображає загальний інтерес держав у збереженні міжнародного правопорядку і позначає важливий крок у прогресивному розвитку міжнародного права.

Оскільки науковці не досягли консенсусу щодо визначення терміну "міжнародно-правова відповідальність", Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як "усі форми юридичних відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві внаслідок порушення, вчиненого державою - незалежно від того, чи є ці відносини обмеженими взаєминами між

державою-правопорушником та безпосередньо постраждалою державою, чи охоплюють інших суб'єктів міжнародного права. Крім того, вони включають зобов'язання винної держави відновити право потерпілої держави та компенсувати завдану шкоду, а також можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосовувати будь-які санкції, передбачені міжнародним правом" [15].

Створення інституту міжнародної відповідальності - це дуже складний процес, оскільки він торкається надзвичайно важливих інтересів держав. Комісії міжнародного права знадобилося майже півстоліття, щоб розробити та прийняти у 2001 році проект статей "Відповідальність держав за міжнароднопротиправні діяння".

Отже, право міжнародної відповідальності - галузь міжнародного права, яка встановлює для суб'єктів міжнародного права юридичні наслідки міжнародно-протиправних дій, а також компенсацію завданої шкоди внаслідок діяльності, що не суперечить міжнародному праву. Метою права міжнародної відповідальності є:

- а) запобігати потенційним порушенням (превентивна роль);
- б) змусити порушника виконати свої обов'язки належним чином (забезпечення правопорядку);
- в) забезпечити потерпілому компенсацію за завдану матеріальну та моральну шкоду (функція компенсації);
- г) впливати на майбутню поведінку суб'єктів, сприяючи добросовісному виконанню їх зобов'язань (превенція і підтримка правопорядку в іншому контексті).

В основі цієї сфери міжнародного права лежить принцип міжнародної відповідальності, згідно з яким будь-яке порушення міжнародного права суб'єктом міжнародного права призводить до його міжнародної відповідальності.

Починаючи з 1956 року, Комісія міжнародного права розпочала роботу над створенням єдиного кодексу міжнародно-правової відповідальності за

дорученням Генеральної Асамблеї ООН. З 1980 року Комісія також працює над проектом конвенції про відповідальність за дії, що не заборонені міжнародним правом. На жаль, до цього часу ці документи не були прийняті [15].

Норми про міжнародно-правову відповідальність знаходяться в різних галузях міжнародного права, включаючи право міжнародних договорів, право міжнародних організацій, право міжнародної безпеки, міжнародне гуманітарне право та інші.

Основним джерелом норм, які стосуються міжнародно-правової відповідальності, є міжнародний звичай. Крім того, різними міжнародними договорами встановлюються норми, які стосуються відповідальності за різні види правопорушень або регулюють застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин. Наприклад, Статут ООН містить статті 39-41, які регламентують процедуру реагування на посягання на мир і міжнародну безпеку. Крім того, ряд міжнародних конвенцій, таких як Конвенція ООН з морського права 1982 року, регулюють відповідальність за певні види міжнародних правопорушень. Однією з основних тенденцій сучасного міжнародного права є деталізація міжнародної відповідальності за екологічні порушення. Зокрема, це стосується Віденських конвенцій про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р. та 1997 р., Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1969 р., Протоколу про відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну внаслідок транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видалення 2000 р. та ін.

Основою міжнародних відносин є згода між його суб'єктами, зокрема між суверенними державами. Ця згода формує основу для міжнародної відповідальності, що й відрізняє її від інших форм відповідальності. Держава не може взаємодіяти з іншими суб'єктами міжнародного права, не дотримуючись певних правил поведінки та не несучи відповідальності за свої

дії під час такої взаємодії, оскільки це означало б відсутність обмежень та механізмів контролю на міжнародному рівні.

Відмова від прийняття міжнародної відповідальності може розглядатися як порушення самого міжнародного права. Один з найдавніших принципів міжнародного права - принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*). Без дотримання цього принципу існування міжнародного права стає неможливим, оскільки його основою є добра воля держав. Статут ООН у пункті 2 статті 2 зобов'язує всіх членів ООН добросовісно виконувати взяті на себе зобов'язання [5].

Слід виділити ознаки, які характерні для сучасної концепції міжнародної відповідальності:

1. Вона виникає після скоєння міжнародного правопорушення або в результаті негативних наслідків дій, що не порушують норм міжнародного права.
2. Її мета - забезпечення міжнародного правопорядку.
3. Вона пов'язана з негативними наслідками для правопорушника.
4. Реалізується у міжнародних правоохоронних відносинах, які виникають між суб'єктом-правопорушником (зазвичай державою) та міжнародним співтовариством загалом (у разі порушення норм *jus cogens* та *ergo omnes*).

1.2. Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності

Міжнародно-правова відповідальність стосується правових відносин, що виникають у міжнародному праві через порушення державою міжнародних норм. Ці відносини можуть бути двосторонніми або багатосторонніми, в залежності від участі інших суб'єктів, окрім порушника [16, с. 67].

Згідно з теорією міжнародного права, суб'єктами міжнародної відповідальності є всі суб'єкти міжнародного права. У 2002 році Комісія

міжнародного права, згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, розпочала розробку теми "Відповідальність міжнародних організацій" [7].

Міжнародно-правова система має своєрідне ядро - систему правосуб'єктності. Основне завдання розвитку самого міжнародного права полягає у врахуванні потреб його суб'єктів, переважно в урегулюванні взаємовідносин між ними та встановленні їхніх прав та обов'язків один перед одним. Суб'єкти міжнародного права - це незалежні утворення, які мають здатність безпосередньо набувати права і обов'язки відповідно до міжнародного права, а також брати участь у формуванні та реалізації його норм.

Характеристики міжнародного права визначаються особливостями його суб'єктів, оскільки право служить для регулювання відносин між суверенними суб'єктами і забезпечення їхніх інтересів. Суттєвим аспектом статусу суб'єктів міжнародного права є їхня безпосередня участь у формуванні та реалізації норм. Це також означає, що розширення кола суб'єктів не відбувається довільно. Наприклад, юристи часом намагаються присвоїти фізичним та юридичним особам статус суб'єктів міжнародного права.

Сучасна теорія міжнародного права і практика визнають, що міжнародні організації мають статус суб'єктів міжнародного права, підлягають міжнародно-правовій відповідальності та можуть бути об'єктом міжнародних претензій. Проте активна участь міжнародних організацій у світових справах набула значної актуальності не так давно, і тому питання їхньої відповідальності тільки починає розглядатися. У 2001 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Додаток до Резолюції 56/83 "Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння". У статті 57 зазначено, що ці статті "не торкаються питань відповідальності за міжнародним правом міжнародної організації або будь-якої держави за поведінку міжнародної організації". З огляду на значну кількість і різноманіття існуючих міжнародних організацій і їхні зростаючі функції, ці питання набувають особливого значення. Тому у 2002 році Комісія з міжнародного права ООН вирішила продовжити свою

роботу у напрямку кодифікації і прогресивного розвитку права міжнародної відповідальності. У 2011 році Комісія з міжнародного права ООН ухвалила Проект статей про відповідальність міжнародних організацій [12, с. 347].

В міжнародному праві часто розрізняють дві категорії суб'єктів: основні (первинні) і похідні (вторинні). Основні суб'єкти включають державу і, до певної міри, націю, що бориться за самовизначення. Поява країн і народів на міжнародній арені та їх участь у міжнародних відносинах як суб'єктів міжнародного права є результатом об'єктивних історичних процесів. До похідних організацій належать, наприклад, міжнародні організації, їхнє походження та участь у міжнародних відносинах визначаються основними суб'єктами міжнародного права. До похідних також можуть бути віднесені нетрадиційні суб'єкти міжнародного права відповідно до концепції загальноновизнаних суб'єктів міжнародного права. Фізичні та юридичні особи, громадські організації та інші суб'єкти внутрішнього права не є і не можуть бути суб'єктами міжнародного права, оскільки підпорядковані юрисдикції (владі) держави.

На відміну від держав, міжнародні організації є специфічним суб'єктом міжнародного права. Так, вони не володіють суверенітетом і своєю територією. Вступати у міжнародно-правові відносини така організація може лише у межах своєї компетенції, визначеної в її засновницькому документі - статуті (договорі, угоді) [14].

Отож, нести міжнародну відповідальність можуть всі суб'єкти міжнародного права, проте на практиці найбільш поширеною є відповідальність держав.

1.3. Підстави міжнародно-правової відповідальності

В українській науці міжнародного права велика увага приділяється проблемі основ міжнародної відповідальності, тобто умов її виникнення. Мається на увазі визначення того, на підставі яких даних і за яких обставин

можна установити відносно якої-небудь держави наявність міжнародно-протиправного діяння як джерела міжнародної відповідальності [2].

Обґрунтоване притягнення держави до міжнародної відповідальності та уникнення неправомірного застосування цієї відповідальності є важливим аспектом принципу рівності держав у міжнародному праві. Коли одна держава притягується до відповідальності, за однакових умов, а інша може бути звільнена від неї, це порушує принцип рівності перед законом і не вважається міжнародна правосуб'єктність держав. Наявність достатніх підстав для міжнародно-правової відповідальності є необхідною передумовою для виникнення правових відносин відповідальності і для звернення до держави з вимогою виконання її міжнародних зобов'язань [3, с. 14].

Одна з ключових передумов міжнародно-правової відповідальності держави полягає у її здатності у визначених об'єктивних обставинах обирати певну лінію поведінки і нести за неї відповідальність. Як правильно вказує І.І. Лукашук, відповідальність "не тільки не суперечить суверенітету, але й є його необхідною передумовою, якщо розглядати суверенітет як основу гармонійного співробітництва на основі рівності, а не як підставу для прагнення до особливих привілеїв." Держави створюють міжнародне право, надаючи йому обов'язковий характер і правову силу, щоб гарантувати свої суверенні права. Однак проблема визначення передумов міжнародно-правової відповідальності держав залишається предметом наукових дискусій [18, с. 32].

При аналізі підстав для відповідальності важливо розглянути два аспекти: на підставі чого суб'єкт міжнародного права та за які дії може нести відповідальність. З цієї точки зору розрізняють юридичні (нормативні) та фактичні (юридико-фактичні) підстави відповідальності, між якими існує глибока взаємодія. Щодо юридичних підстав відповідальності держави за міжнародні правопорушення, це включає сукупність юридично обов'язкових норм, актів міжнародного права, на основі яких певна поведінка держави визнається як міжнародне правопорушення. В. А. Василенко визнає такі юридичні підстави відповідальності лише як юридично дійсні міжнародні

зобов'язання, що закріплені у міжнародних правовстановчих документах. Враховуючи специфіку цих актів, він класифікує їх у три основні категорії: міжнародні договори та норми міжнародного права; рішення міжнародних судів і органів міжнародних організацій, які мають обов'язкову силу; окремі односторонні акти міжнародного права, ухвалені державами [18, с. 33].

Юридичні підстави - це зобов'язальні міжнародні акти, що визначають певну поведінку як порушення міжнародного права. Важливе значення має положення статті 3 Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, яке стверджує, що кваліфікація дій держави як міжнародно неправомірних визначається міжнародним правом, незалежно від того, як внутрішнє право кваліфікує ці дії. Ця стаття спрямована на запобігання можливості правопорушників уникнути відповідальності, використовуючи своє національне законодавство [12].

При описі фактичних підстав міжнародно-правової відповідальності держав слід відзначити, що наявність нормативної (правової) підстави відповідальності відкриває можливість виникнення такої відповідальності, але цього ще недостатньо для виникнення самих відносин відповідальності. Для того щоб відповідальність стала реальністю, необхідна наявність конкретних фактичних обставин, або так званих юридико-фактичних подій, які породжують правові наслідки, як зазначає С.С. Алексєєв, міжнародно-протиправне діяння є одним з таких випадків і становить підставу для міжнародно-правової відповідальності [18, с. 34].

Чітке визначення підстав міжнародно-правової відповідальності держави, як у нормативному, так і у фактичному аспектах, сприяє забезпеченню дотримання законності в міжнародному праві і надає необхідні гарантії прав для учасників міжнародних правовідносин.

1.4. Обставини, що виключають міжнародну відповідальність

За загальним правилом, будь-яке протиправне діяння держави в рамках міжнародного права призводить до міжнародної відповідальності. Проте деякі

обставини можуть перешкоджати державі виконати свої зобов'язання в строк або викликають їх невиконання. Ці обставини можуть звільнити державу від міжнародно-правової відповідальності, оскільки тут відсутнє протиправне діяння з боку держави.

Під час кодифікації норм міжнародно-правової відповідальності держав Комісія з міжнародного права ООН відділила особливу главу на обставини, які виключають протиправність і, отже, міжнародно-правову відповідальність. У частині I розділу V статей сформульовані шість обставин, які виключають протиправність дій держави. Наявність у конкретному випадку зобов'язання, яке виключає протиправність, є захистом від абсолютно обгрунтованого посилення у будь-якій іншій ситуації на порушення міжнародно-правового зобов'язання. Такі обставини включають: згоду (згідно зі статтею 20), самооборону (ст. 21), контрзаходи (ст. 22), форс-мажор (ст. 23), лихо (ст. 24) і стан необхідності (ст. 25). Вони можуть бути застосовані до будь-якого міжнародно-протиправного діяння, незалежно від того, чи порушує воно зобов'язання держави за нормами загального МП, угодою, одностороннім актом або будь-яким іншим джерелом. Однак, ст. 26 чітко встановлено, що не можна посилатися на жодну з цих обставин, якщо це спричинило порушення імперативної норми загального міжнародного права [12, с. 341].

Звільнення від відповідальності означає зняття з суб'єкта міжнародного права обов'язку ліквідувати наслідки свого діяння. Обставини, що виключають відповідальність держави (забезпечують звільнення від відповідальності), - це факти, дії та явища, наявність яких на момент вчинення правопорушення знімає з суб'єкта міжнародного права обов'язок відшкодування збитків, якщо правопорушення було зумовлене цими фактами, діями або явищами [22].

Існують дві категорії обставин: ті, що виключають настання міжнародно-правової відповідальності, і ті, що перешкоджають реалізації цієї відповідальності. У першому випадку дії держави, які зазвичай кваліфікуються як порушення, визнаються допустимими та не мають наслідків у сфері відповідальності. У другому випадку маємо справу з фактичними

обставинами, за яких відповідальність, яка зазвичай настає за порушення, фактично не реалізується.

Відмінність між поведінкою держави у випадках, що призводять до звільнення від відповідальності, та поведінкою, яка не є правопорушенням (наприклад, недружній акт, спірна ситуація, злочин міжнародного характеру тощо), полягає в тому, що перша формально відповідає ознакам порушення міжнародного права, тоді як друга лише ззовні нагадує порушення, але не містить усіх його ознак [15, с. 292].

Теорія та практика прагнуть знайти збалансований підхід до критеріїв, які виключають реалізацію відповідальності. Серед таких обставин можна виділити: згоду, вжиття відповідних заходів, самооборону (які залежать від вольових дій або мають суб'єктивний характер), форс-мажор, непереборну силу, непередбачену подію, стихійні лиха, стан необхідності (що виникають незалежно від волі суб'єкта, тобто мають об'єктивний характер). Треба також відзначити, що міжнародне право не допускає посилок на обставини, що звільняють від відповідальності, коли порушуються норми *jus cogens*.

Стаття 29 Проекту Комісії встановлює, що згода, надана однією державою іншій на поведінку, яка не відповідає міжнародному зобов'язанню останньої, знімає протиправність щодо цієї держави. Згода повинна бути однозначно виражена та висловлена перед здійсненням відповідних дій. Крім того, згода має бути юридично чинною і не повинна бути наслідком помилки, підкупу або насильства. Проте за межами згоди відповідальність не виключається [15, с. 293].

Обставини, що виключають застосування міжнародної відповідальності, не вирішують питання протиправності вчинених дій державою або міжнародною організацією, проте фактично перешкоджають реалізації цієї відповідальності. До таких обставин можна віднести припинення (ліквідацію) постраждалої сторони або правопорушника у випадку, якщо вони не мають правонаступників, втрату або знищення майна, що підлягає поверненню, якщо

суть відповідальності не передбачає заміни цього майна аналогічним або компенсації в грошовій формі та інші аналогічні обставини.

Якщо дія є законним заходом самооборони відповідно до статті 51 Статуту ООН, яка визначає невід'ємне право держави на застосування збройної сили у відповідь на збройний напад, протиправність такої дії виключається. Законність самооборони означає відповідність певним критеріям: існування збройного нападу, застосування самооборони до прийняття заходів Радою Безпеки ООН, повідомлення Раді про самооборону, заходи самооборони не мають підміняти повноважень Ради Безпеки ООН.. Наявність агресії є першою та неоспоримою умовою законності самооборони. Крім того, самооборона повинна дотримуватися принципу пропорційності. [15, с. 293].

Щодо контрзаходів – це дії, які у звичайних обставинах вважалися б незаконними, але вживаються у відповідь на порушення права з метою припинення цього порушення та відшкодування збитків. Детальніше про це питання йдеться у статті 22 Проекту, де в розділі II Частини третьої визначаються умови, яким мають відповідати контрзаходи. Ці заходи зазвичай застосовуються державами, хоча можливе їх використання і міжнародними організаціями [22].

Стан необхідності (згідно статті 33 Проекту) передбачає ситуації, коли суттєві інтереси держави піддаються великій небезпеці. У першому пункті цієї статті вказується, що держава не може використовувати стан необхідності як обґрунтування для неправомірних дій, які порушують міжнародні зобов'язання, крім випадків, коли:

а) діяння було єдиною можливістю захистити суттєвий інтерес від неминучої і важкої загрози;

б) діяння не спричинило серйозної шкоди суттєвому інтересу іншої держави, щодо якої існує зазначена обставина.

Також важливо пам'ятати, що держава може посилатися на крайню необхідність тільки коли ситуація абсолютно виняткова, небезпека неминуча та коли дія є тимчасовою і обмеженою тривалістю небезпеки [22].

Стаття 25 Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння містить положення про "необхідність", яке сформульовано негативно: "Держава не може посилатися на стан необхідності як на підставу для виключення протиправності дій, що не відповідають міжнародно-правовим зобов'язанням цієї держави". Однак, стаття передбачає виняткові обставини, за яких суттєві інтереси держави перебувають у надзвичайній небезпеці. Такими винятковими обставинами є діяння, коли: а) це єдиний спосіб захистити суттєві інтереси держави від серйозної і неминучої небезпеки; б) діяння не завдає серйозної шкоди державі або державам, щодо яких існує це зобов'язання, або міжнародному співтовариству в цілому [12, с. 343].

У ситуаціях форс-мажору та непередбачених випадках обговорюються обставини, спричинені природними явищами (такими як землетруси, повені, епідемії, епізоотії тощо) або діями людей. У таких умовах органи влади або урядові посадовці можуть виявитися у ситуації, коли вони об'єктивно не здатні дотримуватись своїх міжнародних зобов'язань. Важливо відзначити, що форс-мажор як підстава для звільнення від відповідальності, наприклад, включений до статті 18 Конвенції ООН з морського права 1982 року.

Ситуація крайнього лиха (згідно зі статтею 32 Проекту) має багато спільного з форс-мажором або непередбаченим випадком і вона зумовлює виключення протиправності дій держави, коли представник цієї держави, зіткнувшись з крайнім лихом, не мав альтернативних способів захисту власного життя або життя людей, за яких він відповідає [22].

Одним із найбільш виразних прикладів такої ситуації є дії капітана морського судна, яке терпить лихо, та з метою укриття від шторму заходить до іноземного порту без офіційного дозволу. Формально, такі дії можуть вважатися порушенням кордонів іншої держави, однак вони відбуваються

через виняткові обставини. Лихо як підстава для зняття відповідальності з держави зазначено, наприклад, у статті 98 Конвенції ООН з морського права 1982 року.

Отже, існують певні обставини, за яких суб'єкт звільняється від відповідальності за дії, які порушують його міжнародні зобов'язання. Ці шість обставин включають згоду, самооборону, контрзаходи, форс-мажор, лихо і стан необхідності. Вони відображають загальні принципи права, а сам перелік є загально визнаним та вичерпним.

РОЗДІЛ 2. ВИДИ ТА ФОРМИ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Нематеріальна відповідальність в міжнародному праві

Міжнародна відповідальність проявляється через матеріальну і політичну (нематеріальну) відповідальність. Деякі дослідники виділяють ще й моральну відповідальність, але зазвичай вона (наприклад, у виконанні певних церемоніальних дій, що відновлюють честь та гідність держави) також розглядається як складова політичної відповідальності [15, с. 282].

Політична відповідальність виникає тоді, коли суб'єкт міжнародного права порушує будь-яке міжнародне зобов'язання. Цей вид відповідальності впливає з самого факту порушення норми, що захищає інтереси іншої держави, навіть якщо це не призводить до майнових збитків або інших видимих негативних наслідків [6, с. 182].

Для того, щоб суб'єкт був притягнутий до міжнародно-правової відповідальності, потрібно:

- існування міжнародно-правового зобов'язання;
- наявність дій або бездіяльності, які порушують це зобов'язання та які приписуються відповідальній державі;
- негативні наслідки цих дій чи бездіяльності.

Нематеріальна відповідальність виражається у формі:

- ресторації;
- сатисфакції;
- обмежень суверенітету;
- декларативних рішень;
- міжнародних санкцій.

Ресторація включає в себе відновлення нематеріальних прав потерпілих суб'єктів міжнародного права, таких як припинення незаконної окупації, звільнення незаконно затриманих осіб, скасування судових рішень, які шкодять потерпілим державам, а також їх юридичним та фізичним особам.

Сатисфакція як форма політичної відповідальності передбачає, що держава-правопорушниця має зобов'язання надати задоволення не

матеріального характеру, відшкодувати моральну шкоду, яка була завдана честі та гідності іншої держави. Сатисфакція може виявлятися у таких діях винного суб'єкта:

- офіційне вираження жалю або співчуття;
- вибачення;
- запевнення, що подібні акції не повторяться в майбутньому;
- покарання винних осіб;
- видання нормативного акту, який визнає провину та запобігає подібним діям у майбутньому;
- направлення спеціальної делегації до ображеної держави;
- вшанування постраждалої держави шляхом підняття її прапора в столиці держави-правопорушника, або виконанням її гімну, або іншими діями, що відображають пошану.

Вибір конкретного виду сатисфакції залежить від масштабу завданої шкоди та конкретної політичної ситуації [10].

Декларативні рішення - визнання певних дій міжнародним правопорушенням у формі рішень, що приймаються міжнародним органом (наприклад, судом) або організацією [15, с. 282].

Обмеження суверенітету, відоме також як надзвичайні сатисфакції, включає тимчасове призупинення функціонування державних органів, окупацію території країни або її частини, реорганізація політичної системи, ліквідацію злочинних політичних партій та інші подібні заходи [6, с. 183].

Щодо санкцій, існує два типи: індивідуальні і колективні. Вони мають кілька форм: індивідуальні заходи включають реторсії, репресалії, невизнання, розрив дипломатичних відносин, самооборону; колективні ж можуть бути виражені у відмові від членства в організації, призупиненні прав членства, виключенні з міжнародного спілкування, а також колективні збройні заходи [6].

Відповідно до статті 41 Статуту ООН Рада Безпеки може вимагати від членів ООН застосування примусових заходів, які передбачають повне або

часткове припинення економічних відносин, використання засобів сполучення, таких як залізничні, морські, повітряні, поштові, телеграфні, радіо та інші, а також розрив дипломатичних відносин [15, с. 285].

Одним з основних способів впливу на правопорушника є позбавлення його можливості скористатися правами та перевагами, що випливають з порушеної ним системи правовідносин, такої як міжнародний договір або статут міжнародної організації. У консультативному заключному акті Міжнародного суду про Південно-Західну Африку зазначено, що одним із основних принципів, які регулюють міжнародні відносини, є той, згідно якого сторона, яка відмовляється від своїх зобов'язань або не виконує їх, не може претендувати на збереження прав, що, на її думку, випливають з цих відносин [15, с. 283].

2.2. Матеріальна відповідальність в міжнародному праві

Відповідно до ст. 28 прийнятого Резолюцією ГА ООН ТСВД 2001 р. міжнародна відповідальність держави, яку тягне за собою міжнародно протиправне діяння, породжує юридичні наслідки [12, с. 337]. Відповідно до положень пункту 1 статті 31, відповідальна держава зобов'язана надати повне відшкодування збитку, завданого міжнародно-протиправними діями. Пункт 2 статті 31 стверджує: "Збиток включає будь-який матеріальний або моральний збиток, завданий міжнародно-протиправними діями держави".

Матеріальна відповідальність настає у двох ситуаціях: коли порушення права спричиняє матеріальні збитки та коли збитки виникають без порушення права, але їх компенсацію передбачено спеціальним міжнародним договором. У першій ситуації матеріальна відповідальність є результатом безпосереднього зв'язку між порушенням та збитками, що може призвести до одночасного настання як матеріальної, так і політичної відповідальності внаслідок одного правопорушення [8].

Матеріальні форми міжнародно-правової відповідальності використовуються у випадку, коли виникає матеріальна шкода. Ці форми

включають: реституцію (відновлення попереднього стану, яке виконується правопорушником, а також взяття ним відповідальності за всі негативні наслідки, такі як, наприклад, повернення незаконно зайнятої території та компенсація пов'язаних з цим витрат [15, с. 282]); репарацію - це компенсація матеріальної шкоди, яку держава-порушник спричинила іншій державі; субституцію - це заміна матеріальної шкоди іншою формою відшкодування, наприклад, обов'язки або компенсація.

Історично репарації мають свої корені в інституті контрибуцій, що використовувалися в міжнародному праві з давніх часів і до XIX століття. Контрибуції передбачали виплату державі-переможцю певних сум, які не обов'язково відображали фактичну шкоду. Контрибуції, використовувані як форма репарацій, раніше вважалися "правом переможця" і не були пов'язані з реальною шкодою. Вони вважалися формою відвертого грабежу населення переможеної держави. Для обмеження такого негативного явища були розроблені статті 47-51 Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року, якими обмежувалося стягнення контрибуцій. Проте під час Першої та Другої світових воєн і такий підхід ставив під загрозу міжнародний порядок. Внаслідок цього, під час укладання Версальського мирного договору 1919 року, контрибуції були замінені репараціями. В сучасний час контрибуції вважаються неприпустимими згідно з міжнародним правом [10].

Окрім контрибуцій, історично формою матеріальної відповідальності була ще анексія – насильне приєднання території всієї держави або її частини до території іншої держави. Звичайно, сучасне міжнародне право не визнає анексію як законну форму відповідальності. Востаннє анексія застосовувалась за рішенням Потсдамської конференції 1945 року, коли до СРСР було приєднане місто Кенігсберг та прилеглий міста район Східної Пруссії.

Реституція означає відшкодування матеріальної шкоди правопорушником через повернення неправомірно захопленого майна, художніх цінностей, транспортних засобів тощо, а субституція, в свою чергу, це заміна неправомірно знищеного або пошкодженого майна аналогічним за

вартістю та призначенням. Наприклад, в угодах з переможеними країнами блоку гітлерівського режиму містилися умови про необхідність повернення всієї упізнаної власності. Зазвичай, реституція охоплює індивідуально визначені предмети. Так, під час окупації Одеси румунськими військами в королівські палаци Румунії були вивезені унікальні речі з Одеського оперного театру (головна люстра), палацу Воронцова (двері з натурального червоного дерева) та ін. Все це в порядку здійснення реституції було повернено законному власнику [17]. У випадку неможливості повернення в натурі таких предметів їх можна замінити аналогічними або приблизно рівноцінними.

Стаття 36 прийнятого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. регулює виплату матеріальної компенсації за шкоду, завдану внаслідок міжнародно-протиправного діяння, коли ця шкода не може бути відновлена через реституцію. Поняття "збиток" охоплює будь-який вид шкоди, матеріальну чи моральну. Компенсація включає будь-який фінансовий збиток, який може бути обчислений, включаючи втрачену вигоду. Фраза "який може бути обчислений" виключає компенсацію за те, що іноді називають "моральною шкодою", таку як образа чи психологічна травма, яка спричинена державі через порушення прав, що не пов'язані з прямим збитком майну або людям: це вже відноситься до поняття сатисфакції. Серед різних форм відшкодування компенсація є найбільш поширеною в міжнародній практиці [12, с. 338].

Репарація — це компенсація матеріальної шкоди грошима, товарами або послугами. Вона використовується, коли відновлення попереднього стану через ресторацію є неможливим і має на меті відшкодування завданої шкоди. Наприклад, репарації як засіб компенсації збитків, завданих агресивною війною, були затверджені у документах союзних держав, що воювали з гітлерівською Німеччиною [17].

Відсотки не є самостійною формою відшкодування і не обов'язково включаються в кожному конкретному випадку компенсації. Згідно зі ст. 38

Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р., відсотки нараховуються на будь-яку основну суму, яка належить потерпілій стороні, тільки у випадках, коли це необхідно для забезпечення повного відшкодування. Саме тому, термін "основна сума" використовується в статті замість слова "компенсація". Проте в деяких випадках необхідним може бути присудження відсотків для забезпечення повного відшкодування за шкоду, завдану внаслідок міжнародно-протиправного діяння, і такі відсотки є предметом окремого розгляду у вимогах щодо відшкодування та у рішеннях судів [12, с. 339].

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

3.1. Відповідальність за правомірні дії

Дослідження цього питання обумовлено тим, що в сучасному світі все частіше відбуваються випадки негативних наслідків правомірних дій суб'єктів міжнародного права. Тому питання міжнародної відповідальності за правомірну діяльність набуло особливого значення в умовах сучасного науково-технічного прогресу та розвитку комунікативних відносин [20].

Фактично, відповідальність за правомірну діяльність ґрунтується на події, яка відбулася незалежно від волі держави, але призвела до завдання збитку [20]. При цьому, вимагається щоб:

- а) подія була не меншою за непереборну силу як для об'єкта підвищеної небезпеки, так і для наслідків дій цього об'єкта;
- б) відбувся матеріальний збиток;
- в) існував прямий зв'язок між дією об'єкта підвищеної небезпеки та матеріальним збитком.

Враховуючи відсутність міжнародного правопорушення, встановлення основ такої відповідальності ґрунтується на тому, що за шкідливі наслідки правомірної діяльності держави відповідальність виникає не в результаті вільної волі, а через незалежну від неї подію, що призвела до заподіяння шкоди [12, с. 345].

Відповідальність за правомірні дії можна простежити, починаючи з розвитку теми компенсацій за нафтове забруднення морів. Основи цієї системи були вперше встановлені з прийняттям Міжнародної конвенції по цивільній відповідальності за збиток від забруднення нафтою від 1969 року, а також Міжнародною конвенцією про створення міжнародної фундації для компенсації збитку від забруднення нафтою 1971 року.

У 1992 році під егідою Міжнародної морської організації (ІМО) були внесені зміни до Конвенцій 1969 і 1971 років. Відомі як Конвенція про цивільну відповідальність від 1992 року і Конвенція про фундацію від 1992

року, вони набрали чинності з 30 травня 1996 року. На 1 березня 2007 року Конвенцію про цивільну відповідальність від 1992 року ратифікували 115 країн, а Конвенцію про фундацію від 1992 року - 99 країн. Тому, коли все більше країн відмовлялися від Конвенцій 1969 і 1971 років і ратифікували Конвенції 1992 року, стара система втратила свою актуальність. Конвенція про фундацію від 1971 року втратила чинність 24 травня 2002 року, коли кількість її підписантів впала нижче 25. Таким чином, фундація від 1971 року перебуває в процесі ліквідації, але продовжує функціонувати до завершення всіх розрахунків з не завершених позовів щодо аварій, що сталися до 24 травня 2002 року [21].

Відповідальність за ядерний збиток обов'язок компенсації за заподіяне ушкодження покладають на оператора ядерної установки. Це виключає всі інші сторони, що беруть участь у виробництві ядерної енергії, від відшкодування. У 1957 році під егідою Економічної комісії ООН для Європи (ОЕЕС) відбулися переговори, в яких взяли участь, крім інших, постачальники із США і європейські страхові агентства. Паризька конвенція про відповідальність перед третьою стороною в області ядерної енергії (1960 р.) накладає на оператора виняткову відповідальність незалежно від вини. На відміну від режиму відповідальності за нафтове забруднення, у разі відповідальності за ядерний збиток переслідувалася мета не розширення відповідальності, а її обмеження - як відносно відповідальних осіб, так і суми відшкодування. Метою Паризької конвенції є забезпечення достатньої та відповідної компенсації для постраждалих внаслідок ядерного інциденту, під яким розуміється послідовне ядерне зараження, а не нормальний або керований викид радіації [21].

Першим договором, що регулює космічний простір, став Договір про принципи й діяльність держав у дослідженні та використанні космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, прийнятий в 1966 році (Treaty Legal Principles Governing Activities States in Exploration and Use Outer Space). Цей договір зобов'язав держави здійснювати спостереження та

контроль за будь-якою діяльністю, розпочатою з їхньої території, і поклав на них відповідальність за будь-який збиток внаслідок цієї діяльності. У 1972 році була укладена Конвенція про міжнародну відповідальність за збиток, заподіяний космічними об'єктами, яка разом зі звичаєвим міжнародним правом визначає механізм відшкодування. Відшкодування збитку може здійснюватися лише між державами; на компанії страхових послуг, індивідуальних осіб, національні суди та індивідуальних постраждалих цей режим не поширюється. Проте економічні аспекти відшкодування не були ключовим питанням під час укладення цієї Конвенції [21].

У світлі рідкісної практики міжнародних судів, відсутності загальної погодженої міждержавної практики та розбіжностей в оцінках у теорії, варто зауважити, що цей вид відповідальності не має основ у міжнародному звичаєвому праві. Відповідальність держави за шкідливі наслідки правомірної діяльності існує лише у межах міжнародного договірної права. Іншими словами, така відповідальність не поширюється на випадки, які не регулюються спеціальними міжнародними угодами. Держави, що не приєдналися до таких угод, не несуть відповідальності за правомірну діяльність [12, с. 346].

3.2. Норми *jus cogens* та зобов'язання *erga omnes*.

Питання про наявність імперативних норм у міжнародному праві завжди створювало наукові дискусії: погляди різнилися від відкидання їх повністю до абсолютного визнання як основи міжнародного правопорядку. Згідно з О.В. Буткевичем, протягом різних етапів розвитку міжнародного права імперативні норми, хоча й зазнавали змін, проте залишалися невід'ємною частиною його історії, створюючи певну стійкість та баланс.

Уже в XVII столітті Гуго Гроцій вказував на наявність двох типів міжнародних норм: *jus gentium inter se*, які регулюють відносини між державами, і *jus gentium intra se* — загальних норм, які є однаково обов'язковими для всіх країн [4, с.187].

Характер будь-якої норми, чи то національного, чи міжнародного права, стає імперативним залежно від того, наскільки небажаними є наслідки її порушення. У національному праві імперативний статус має більшість правових норм, за винятком договірних угод. Міжнародний правопорядок також залежить від того, наскільки держави дотримуються норм міжнародного права. Однак відмінність полягає у тому, що відсутній владний орган, що створював би правові норми та мав би примусові засоби для їх забезпечення [4, с.188].

Категорія *jus cogens* офіційно увійшла в міжнародне право в статтях 53 і 64 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969), які встановлюють незаконність договорів, що суперечать імперативній нормі загального міжнародного права. В ст. 53 зазначається, що договір є нікчемним, якщо на момент його укладення він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права. Для цілей цієї Конвенції імперативна норма загального міжнародного права - це норма, прийнята і визнана міжнародним співтовариством держав в цілому як норма, від якої не допускається ніяких відступів і яка може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий же характер. Також, відповідно до ст. 64 Конвенції, якщо з'являється нова імперативна норма загального міжнародного права, будь-який чинний договір, який суперечить цій нормі, стає недійсним і припиняє свою дію".

Наслідки імперативних норм Віденської конвенції 1969 року зрозумілі: договір є нікчемним з моменту його укладення, якщо він суперечить нормі, що належить до *jus cogens*, і якщо з'являється імперативна норма, якій суперечить чинний договір, цей договір "стає нікчемним і припиняє свою дію". У міжнародному праві не існує жодного договору, який відступає від імперативної норми. Хоча Віденська конвенція стосується права міжнародних договорів і є обов'язковою лише для тих, хто її підписав, стаття 53 відображає концепцію, яка має юридичну силу поза контекстом договору [24]. На це

вказував голова редакційного комітету на першій сесії Конференції ООН з права міжнародних договорів у Відні в 1968 році:

"Стаття виражала реальність, встановлюючи наслідки у сфері договірних права існування норм *jus cogens*. Існування таких норм не підлягало сумніву. Жоден юрист не заперечував би, що договір, який порушує такі норми, як заборона работоргівлі, є нікчемним. Стаття (53), однак, не мала на меті вирішити всю широку проблему норми *jus cogens*: її єдиною метою було встановити вплив цих норм на договори".

Розуміння авторитету *jus cogens* починається з міжнародного співтовариства держав в цілому, яке, відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів, приймає і визнає імперативні норми. Розділ 3 деконструє міжнародне співтовариство держав як єдине ціле таким чином, щоб можна було оцінити його вищі інтереси. Розділ 4 розглядає концепцію людської гідності як загальний принцип права, простежуючи її витоки в античності та її артикуляцію в *jus cogens*. У Розділі 5 розглядається роль моралі в доктрині *jus cogens*. В останньому розділі цієї частини розглядається виникнення міжнародного суспільного договору, який проявляється у спільних інтересах та цінностях міжнародної спільноти. Це виражається через загальні принципи, необхідні для підтримки соціального співіснування [24].

Імперативні норми, так само як і всі інші норми міжнародного права, встановлюються за згодою самих суб'єктів, проте через їх особливу важливість та вищий юридичний статус в системі міжнародного права потрібне їхнє загальносвітове визнання міжнародним співтовариством. Міжнародне визнання передбачає відповідну практику держав, існування *opinio juris* (ознаки звичаю) та укладення міжнародних угод у цій області, які отримали ратифікацію більшістю держав світу. Однак це лише частина процесу [4, с.190].

Erga omnes (лат. "відносно всіх") – це концепція міжнародного права, яка передбачає, що кожна держава, як учасниця міжнародних відносин, має певні обов'язки перед міжнародною спільнотою, які мають загальновизнаний

характер, і держави зацікавлені в їх забезпеченні. Ці обов'язки включають заборону актів агресії, геноциду, рабства, расової дискримінації, підтримку основних прав людини та інші [12, с. 323].

Зобов'язання *erga omnes* (*obligations erga omnes*) - це поняття, яке було вперше введене в міжнародно-правовий науковий обіг ще в 1970 році разом із відомим рішенням Міжнародного Суду ООН у справі *Barcelona Traction*. Незважаючи на це, воно залишається нормативно невизначеним і породжує безліч питань щодо змісту та переліку відповідних обов'язків, а також щодо особливостей їх виконання. Такий стан справ створює навколо концепції зобов'язань *erga omnes* певний загадковий ореол, що потребує "розкриття" (у вислові одного з провідних дослідників цієї концепції, професора Крістіана Тамса) [13].

Концепція зобов'язань *erga omnes* як окрема ідея міжнародного права була вперше сформульована саме у *Barcelona Traction (Belgium v. Spain)*, проте концепція існування зобов'язань перед міжнародним співтовариством в цілому та можливості притягнення до відповідальності за їх порушення може бути відстежена ще з часів Середньовіччя [9, с. 46]. У цьому рішенні Міжнародний суд ООН відзначив потребу відрізнити зобов'язання перед міжнародним співтовариством в цілому від тих, що виникають у відношенні до окремої держави. Суд ООН зауважив, що перші мають загальний інтерес для всіх держав. З огляду на важливість прав, які було порушено, всі держави можуть вважатися зацікавленими в їх захисті; саме це і є зобов'язаннями *erga omnes* [23].

Аналіз практики Міжнародного Суду ООН та досліджень провідних вчених у цій області дозволив зробити висновок, що ключовою характеристикою зобов'язань *erga omnes* є розширене *jus standi*, тобто право широкого кола суб'єктів міжнародного права звертатися за їх захистом. У справі *Barcelona Traction* Міжнародний Суд підкреслив, що це право належить міжнародній спільноті як цілому. Неоднозначність терміну "міжнародна спільнота" у науці та практиці міжнародного права дозволила зробити

висновок, що таке право належить кожній з держав світу. Кількість суб'єктів може також розширюватися за рахунок інших суб'єктів міжнародного права, перш за все міжнародних організацій [13].

Один з провідних дослідників цієї теми, Мауріціо Рагацці, виділяє п'ять основних характеристик цих зобов'язань:

- 1) їхнє більш вузьке формулювання у порівнянні з іншими зобов'язаннями (чітка предметна визначеність);
- 2) переважно негативний характер (заборони);
- 3) фіксація обов'язків у вузькому сенсі (що суб'єкт повинен або не повинен робити) порівняно з іншими фундаментальними концепціями;
- 4) походження від норм загального міжнародного права, що входять до *jus cogens* та кодифіковані міжнародними договорами, учасниками яких є велика кількість держав;
- 5) використання як інструменту для досягнення найважливіших політичних цілей сьогодення, таких як збереження миру та сприяння установленню фундаментальних прав людини, які, в свою чергу, відображають базові цінності, насамперед життя та гідність людини [13].

Встановлення основних характеристик зобов'язань *erga omnes* дозволило визначити їхнє співвідношення з суміжними категоріями: *erga omnes partes*; *jus cogens* та *actio popularis*. Доведено, що найтісніший зв'язок простежується між категоріями *erga omnes* та *jus cogens*, оскільки саме остання категорія є основою для виникнення *erga omnes*. Саме тому нормам *jus cogens* притаманні всі ознаки *erga omnes* [1].

Практика Міжнародного Суду ООН свідчить про існування двох основних джерел формування змісту концепції зобов'язань *erga omnes*: рішень у справах та консультативних висновків. Норми, які встановлюють такі зобов'язання мають здебільшого звичаєвий характер [1, с. 368].

У зв'язку з характером справи *Barcelona Traction*, одним із ключових питань, що стояло перед судом, було визначення можливості сторін звернутися до суду для захисту порушених прав. Таким чином, термін "*erga*

omnes" може описувати технічну можливість будь-якої держави звернутися до суду для захисту прав, які є "інтересом для всіх держав". Цю ж позицію висловлює професор Крістіан Тамс у своєму дослідженні "Примушення до виконання зобов'язань erga omnes у міжнародному праві", зауважуючи, що "erga omnes" у справі Barcelona Traction, здається, використовується в іншому контексті. Суд звертався до "законного інтересу" всіх держав і "відповідних прав на захист", що вказує на те, що суд не ставив перед собою мету перевірки первинного зобов'язання, але намагався описати особливості вторинних правил, які регулюють процес притягнення до відповідальності за порушення зобов'язань erga omnes [13].

У зв'язку з важливістю сфер міжнародних відносин, в яких містяться зобов'язання erga omnes, особлива увага потребує *визначення відповідальності* держави за їх порушення. Слід пригадати, що, незважаючи на те, що інститут відповідальності є одним із найдавніших у міжнародному праві, формування чіткого нормативного закріплення відповідальності держав триває, та одним з основних міжнародних нормативно-правових актів, в яких міститься відповідальність держав за порушення зобов'язань erga omnes, є Проект статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння, розробленого Комісією міжнародного права ООН та прийнятого до відома Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 56/83 від 12 грудня 2001 року. Притягнення до міжнародно-правової відповідальності держави за порушення зобов'язань erga omnes є важливим механізмом захисту основних цінностей світової спільноти, але для його ефективної реалізації необхідне чітке закріплення в міжнародних нормативних актах обов'язкового характеру. Незважаючи на існуючі проблеми, притягнення російської федерації до відповідальності за міжнародні протиправні дії все ж можливе, але є досить складним [23, с. 346].

ВИСНОВКИ

Отож, міжнародно-правова відповідальність визначається як зобов'язання суб'єкта міжнародного права взяти на себе наслідки, що виникають через завдану шкоду іншому суб'єкту міжнародного права, яка може виникнути внаслідок порушення міжнародного права або внаслідок правомірної діяльності. Відповідальність за правомірні дії можна простежити, починаючи з розвитку теми компенсацій за нафтове забруднення морів. Притягнення до міжнародної відповідальності та уникнення її неправомірного застосування є важливим аспектом принципу рівності держав у міжнародному праві.

При дослідженні було зазначено, що важливо розрізняти юридичні та фактичні підстави відповідальності, а також враховувати обставини, що можуть звільнити суб'єкта від відповідальності. Існують обґрунтовані критерії, за якими суб'єкт може бути звільнений, як-от згода, самооборона, форс-мажор та інші. Міжнародна відповідальність може мати матеріальну і політичну форми, а також моральну, яка часто розглядається як складова політичної відповідальності. Нематеріальна (політична) відповідальність виражається у формі: ресторації, сатисфакції, обмежень суверенітету, декларативних рішень, міжнародних санкцій. Матеріальні форми міжнародно-правової відповідальності використовуються у випадку, коли виникає матеріальна шкода, вони включають: реституцію, репарацію, субституцію, інколи виділяють відсотки.

В сучасному світі питання міжнародної відповідальності набуває особливого значення, оскільки дії суб'єктів міжнародного права мають значний вплив на глобальну політичну та соціальну динаміку. На нашу думку, розуміння таких понять, як *jus cogens* та зобов'язання *erga omnes*, сприяє глибшому розумінню міжнародного права взагалі, а тому й інституту міжнародно-правової відповідальності. Притягнення держави до відповідальності в міжнародному публічному праві за порушення зобов'язань *erga omnes* є важливим механізмом захисту основних цінностей світової

спільноти, але для його ефективної реалізації необхідне чітке закріплення в міжнародних нормативних актах обов'язкового характеру.

Тому, враховуючи все вищесказане, ми вияснили, що дослідження відповідальності в міжнародному праві особливо актуальне сьогодні, оскільки світ еволюціонує, що породжує нові питання відповідальності, інколи навіть за діяльність, яка не порушує жодних норм.

Список використаних джерел:

1. Білецький В. Д. Зобов'язання *erga omnes* у системі міжнародно-правових зобов'язань. Порівняльно-аналітичне право: Електрон. наук. фах. вид. 2017. С. 367–369.
2. Вербанський О.В., Скиба Е.К. Діяльність міжнародних органів щодо забезпечення міжнародно-правової відповідальності в публічному праві. 2019. С.55-58.
3. Грабович Т. Юридичні підстави міжнародної відповідальності держави. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 14–19.
4. Дрьоміна-Волок Н. В. Норми *jus cogens* – сучасне *jus gentium intra se*. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 187–194.
5. Жукорська Я. М. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3 (19). С. 36–40.
6. Захарчук І. В. Застосування політичної (нематеріальної) відповідальності у міжнародному праві в ХХІ столітті. *Актуальні проблеми розвитку територіальних громад*: Зб. матеріалів ХІ міжнар. науковопракт. конф., м. Чернігів. 2019. С. 182–185.
7. Коверзнев М. С. Відповідальність у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2016. № 13. С. 49–56.
8. Коверзнев М. С., Коверзнева Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2016. № 13. С. 49–56.
9. Коптєва О.О. Зобов'язання *erga omnes* у системі міжнародно-правових зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2013. 191 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0413U004044>
10. Лахута І. Відповідальність в міжнародному праві. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/19785/1/31-35.pdf> (дата звернення: 27.04.2024).

11. Лихвар В. В. Міжнародно-правове регулювання застосування репресалій як форми політичної відповідальності держав. 2024. С. 704–708. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300279/292622> (дата звернення: 27.04.2024)
12. Мицик В. В. Міжнародне публічне право. Харків: Право, 2020. 415 с.
13. Нігреєва О. О. Щодо сутнісних ознак зобов'язань erga omnes. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 25. С. 29–36.
14. Сікун М. В. Суб'єкти міжнародного права. *Особливості розвитку продовольчих систем в умовах воєнного стану в Україні* : IV Міжнар. наук. та практ. конф., м. Львів, 10 лип. 2022 р. С. 1121–1127.
15. Теліпко В. О., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право. Київ : Центр учб. літ., 2010. 609 с.
16. Циверенко Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2017. Т. 28 (67), № 2. С. 66–70.
17. Циверенко Г. П. Фактичні підстави для виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 152–157. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc3aa10d-d8af-4acc-a0c8-4a85cd5d5b34/content>.
18. Чехович Т. Передумови та підстави виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 84. С. 31–35.
19. Чорнобай Д. В. Міжнародна відповідальність за правомірну діяльність, механізми компенсацій та санкцій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 95. С. 149–150.
20. Чорнобай Д. В. Проблема міжнародної відповідальності за правомірну діяльність. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. № 93. С. 152–158.

21. Чорнобай Д. В. Роль ООН у дієвості інституту міжнародної відповідальності за правомірну діяльність. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. № 96. С. 63–68.

22. Шурупова О. О., Панфілова Ю. М. Обставини, що виключають відповідальність держав. *Молодий вчений*. 2021. № 3 (91). С. 330–334.

23. Юрова Я. І. Відповідальність держави за порушення зобов'язань *erga omnes* у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародного та європейського права. погляд молодих вчених: матеріали студент. науково-практ. конф., м. Львів. 2023.* С. 344–347.

24. Weatherall T. International law and social contract. *Jus Cogens*. Cambridge. P. 439–440.

URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/juscogens/international-lawand-social-contract/50E56A7AFE722C0972C2C04FEE07279E>